

УКРАЇНЬКА МОВА І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СЬОГОДЕННЯ

М. О. Дзюба,

Запорізька державна інженерна академія,
науковий керівник – викладач Т. Л. Кравченко.

УКРАЇНЬКА МОВА: ШЛЯХ ДО ВИЗНАННЯ (ІСТОРІЯ ДО ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ)

Актуальність теми дослідження. Мовна проблема є однією з найскладніших соціальних проблем у сфері державного управління, замовчування або відкладення на майбутнє всебічного обговорення якої може бути причиною поглиблення мовного конфлікту в українському суспільстві.

Чинна Конституція України (ст. 10) проголошує:

"Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом". [2]

Статус української мови як державної після сторіч царських заборон, короткого періоду відродження в добу Визвольних змагань і так званої "українізації" та подальших десятиріч радянської русифікації було встановлено 27 жовтня 1989 року, коли Верховна Рада УРСР ухвалила Закон УРСР "Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР", виклавши ст. 73 Конституції УРСР з редакції:

"Державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР. В роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей, можуть використовуватися поряд з державною мовою і інші національні мови. Українська РСР виявляє державну турботу про вільний розвиток і вживання усіх національних мов, якими користується населення республіки. Порядок застосування української та інших мов в Українській РСР визначається законом". [1]

Одночасно з Законом було ухвалено Постанову "Про порядок введення в дію Закону Української РСР "Про мови в Українській РСР". Згідно з нею Закон набув чинності 1 січня 1990 року. Проте для окремих положень Закону був встановлений тривалий період набуття чинності: від 3—5 років до 10 років (останнє — щодо ст. 25 — ст. 29, які регламентують мову в освітніх закладах). Водночас Раді Міністрів УРСР доручалося розробити та ухвалити до 1 липня 1990 року "Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року", в якій, зокрема, передбачалося конкретизувати по регіонах терміни впровадження окремих положень Закону [1].

Слід відзначити, що чинне законодавство не передбачає жодних санкцій до порушників Закону про мови. Більше того, сам Закон розмістив окремих положень не може не провокувати його порушень. Так, наприклад, частина друга ст. 6 встановлює, що *"незнання громадянином української або російської мови не є підставою відмови йому в прийнятті на роботу. Після прийняття на роботу службова особа повинна оволодіти мовою роботи органу чи організації в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків". [2]* Проте конкретного терміну для цього не встановлено, а, отже, службова особа може "оволодівати мовою" аж до виходу на пенсію за віком.

Окремі положення Закону "Про мови в Українській РСР" було деталізовано (або просто дубльовано) низкою інших законодавчих та підзаконних актів. Так, Закон УРСР "Про освіту" в редакції від 23 травня 1991 року проголошував, що *"мова освіти визначається законом УРСР "Про мови в Українській РСР" (ст. 6). У новій редакції Закону від 23 березня 1996 року цю статтю (тепер — ст. 7) було доповнено словами "визначається Конституцією України..." (і далі за текстом). Такого ж змісту ст. 11 є в Законі України "Про інформацію" (від 2 жовтня 1992 року): "Мова інформації визначається Законом "Про мови в Україні", іншими законодавчими актами України в цій сфері, міжнародними*

договорами та угодами, ратифікованими Україною". У Законі України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" (від 16 листопада 1992 року) вказується, що "друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою, а також іншими мовами" (ст. 4) [1].

Один з найвідоміших документів "романтичної доби" становлення українського законодавства, "Основи законодавства України про культуру" (від 14 лютого 1992 року), декларує:

"Функціонування мови в сфері культури визначається законодавством України про мови. Держава дбає про розвиток україномовних форм культурного життя, гарантує рівні права і можливості використання в сфері культури мов усіх національних меншин, які проживають на території України" (ст. 4).

Більш однозначно на користь української мови висловлюється Закон України "Про телебачення і радіомовлення" (від 21 грудня 1993 року):

"Телерадіоорганізації ведуть мовлення державною мовою. Мовлення на певні регіони може також здійснюватися мовою національних меншин, що компактно проживають на даній території. Мовлення на зарубіжну аудиторію ведеться українською та відповідною іноземною мовою" (ст. 9). [1].

Аналогічний запис зроблено і в Законі України "Про рекламу" (від 6 липня 1996 року):

"Мова реклами визначається законами України "Про мови в Україні", "Про інформацію", "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні", "Про телебачення і радіомовлення", іншими законодавчими актами України в цій сфері, міжнародними договорами та угодами. [1]

Зареєстровані у встановленому порядку товарні знаки, логотипи можуть Нарешті, Закон України "Про видавничу справу" (від 5 червня 1997 року) встановлює:

"У видавничій справі мова використовується відповідно до статті 10 Конституції України, Закону України "Про мови в Україні" та інших законодавчих актів України. Вся друкована продукція, призначена для службового та ужиткового користування (бланки, форми, квитанції, квитки, посвідчення, дипломи тощо), що розповсюджується через державні підприємства, установи та організації, видається державною мовою. Держава заохочує підготовку, виготовлення та розповсюдження друкованих видань державною мовою та мовами національних меншин, що проживають в Україні. Дотримання державної політики у видавничій справі забезпечують відповідні органи виконавчої влади". [1]

Варто відзначити, що останній з ухвалених Верховною Радою законів щодо регулювання сфери культури — "Про кінематографію" — взагалі не містить посилань на Закон "Про мови в Українській РСР", обмежуючись загальною декларацією: "Застосування мов у галузі кінематографії здійснюється відповідно до статті 10 Конституції України" (ст. 6). В принципі, ця стаття разом зі ст. 22 Закону, що встановлює квоту демонстрування національних фільмів у 30 відсотків національного екранного часу, могли б гарантувати відповідний статус державної мови на екранах – проте навряд чи ця вимога є на сьогодні здійсненою з огляду на реальний стан, в якому перебуває сьогодні національне кіновиробництво.

Нарешті, згідно з Законом "Про місцеве самоврядування в Україні" в редакції від 27 травня 1997 року (ст. 26, п.50) до виключного відання сесій сільських, селищних та міських рад належить: *"вирішення відповідно до закону питання про мову (мови), якою користуються у своїй роботі рада, її виконавчий орган та яка використовується в офіційних оголошеннях".* [4].

Простір для дальшого утвердження статусу української мови відкриває Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року у справі щодо офіційного тлумачення статті 10 Конституції України стосовно застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування й використання її в навчальному процесі в навчальних закладах України. Принагідно варто відзначити – це рішення Конституційного суду викликало надзвичайно жорстку за тональністю ноту МЗС РФ від 28 січня 2000 року. Нею вказано, що *"у Російської Сторони викликає серйозну стурбованість дальше посилення адміністративних та інших заходів, які застосовують в Україні проти збереження й розвитку російської мови"*. Ця нота викликала низку обурливих заяв з боку політичних партій державницького спрямування. У Заяві Президії Центральної Ради партії рішуче заперечується проти того, що *"Органи влади та посадові особи Російської Федерації, російські ЗМІ в неприпустимих за тональністю заявах намагалися втручатися у внутрішні справи України, зокрема, спонукали нашу державу ревізувати свою мовну й оборонну політику"*. 12 лютого на ноту відреагувала й

МЗС України, в якій звинувачення російської сторони на фактах кваліфіковано як необґрунтовані, а натомість звертається увага на *"складну мовну ситуацію, в якій перебуває українська діаспора в РФ"*. Проте показово й дуже небезпечно, що російську офіційну позицію повністю підтримали нечисленні, але галасливі організації, які прагнуть сьогодні виступати від імені всіх етнічних росіян України.[3]

Досягнений у жовтні 1989 року "мовний компроміс" до певного етапу демонстрував свою дієвість. "М'яке" мовне законодавство (суттєво ліберальніше від багатьох як пострадянських, так і західних зразків), разом з ухваленими Верховною Радою "Декларацією прав національностей" (1991) та Законом "Про національні меншини в Україні" (1992) дозволили уникнути суттєвої напруженості на мовно-національному ґрунті, наслідки якої могли б виявитися для України 1992–93 років непередбачуваними.

В цілому Закон "Про мови в Українській РСР" став, як говорилося, наслідком політичного компромісу між тими, хто обстоював повсюдне впровадження української мови як необхідну передумову справжнього унезалежнення України та тими, хто де-факто захищав збереження і надалі двомовного характеру українського суспільства (де українській мові було б відведено другорядну функцію), фактично прагнучи тим зберегти підпорядкований щодо Москви статус України [3].

Суттю компромісу стало те, що формально проголосивши, вслід за Конституцією, українську мову єдиною державною на всій території республіки, закон де-факто надав російській мові статусу другої офіційної мови, закріпивши низкою статей (ст. 6, 10, 13, 14, 25, 27, 30, 31, 34) абсолютно рівний формальний статус російської та української мов у багатьох важливих сферах, і застерігши право громадян користуватися будь-якою мовою в усіх випадках спілкування з державними органами, в судочинстві, при одержанні юридичної допомоги тощо.

Знайдена тоді формула компромісу була зумовлена особливостями часу, коли ухвалювався закон. З одного боку, формальне закріплення в законі статусу російської мови як другої державної (а це було вельми реально — ще в лютому 1989 року сам відповідальний за розроблення Закону Л.Кравчук схилився до такого варіанту) фактично приречило б українську мову й далі перебувати в дискримінованому становищі, в якому вона опинилася внаслідок багатовікового колоніального становища України. З іншого боку, намагання різко змінити вже наприкінці 1980-х рр. лінгвосоціальну карту держави неминуче наразилися б на не менш гострий опір південних та східних регіонів держави (де україномовні громадяни складають незначну меншість — лише 16 % населення). Та й не допустили б тоді цього "союзні органи", які фактично контролювали ситуацію в Україні.[3]

Тому, попри половинчастість і непослідовність, рішення Верховної Ради XI скликання від жовтня 1989 року мали величезне історичне значення — адже вперше за багато десятиліть українська мова набувала (нехай формально) державного статусу.

"М'який" компромісний характер закону на певному етапі певною мірою полегшив впровадження української мови в різні сфери суспільного життя (хоча й уповільнив темпи такого впровадження). Проте сьогодні цей закон практично себе вичерпав. Він уже практично нездатен захищати дальшого розвитку української мови, її утвердження в усіх сферах суспільного життя. Більше того, протягом останнього часу намітилися тривожні тенденції до повного згортання сфери вжитку української мови.[3]

Виходячи з цього, логічним є ухвалення цілком нового закону "Про державну українську мову", який регулював би особливості функціонування й державного захисту саме державної мови. Такий закон повинен чітко встановити пріоритети державної мовної політики, подолати наявну тут на сьогодні цілковиту безсистемність.

Література

1. Захист прав національних меншин в Україні: Збірник нормативно-правових актів. — К.: Держкомнаціміграції, 2003. — 288 с.
2. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
3. Куць О. М., Заблоцький В. В. Мовна політика в Україні: аналіз та впровадження: Монографія. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. — 300 с.
4. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України // Віче. 1997. — № 6. — С. 3 — 75.